

J. A. HERBAČIAUSKO LIETUVOS VIZIJA IR MĖGINIMAI JĄ ĮGYVENDINTI

1927 IR 1928 M. KULTŪRINIAI VIZITAI LENKIJoje

VAIVA NARUŠIENĖ

ISSN 1392-0588
2006. 46

ĮŽANGA

Rašytojas Juozapas Albinas Herbačiauskas (1876–1944) buvo spalvinga ir įvairiausių XX a. pirmosios pusės asmenybė, lietuvis, negalėjęs gyventi be lenkų kultūros ir visa širdimi troškęs Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo. Skirtingais gyvenimo laikotarpiais gyvendamas tai Lenkijoje, tai Lietuvoje stodavo kartais lenkų, kartais lietuvių pusėn ir visą laiką ieškojo politinės programos, kuri geriausiai atitiktų jo politinę viziją.

Herbačiauskas niekuomet nebuvo politikas ar diplomatas tiesiogine šių žodžių prasme, tačiau labai domėjosi politika ir atidžiai sekė Lietuvos ir Lenkijos konflikto eigą, bet neliko pasyviu stebėtoju, o aktyviai dalyvavo sprendžiant šį konfliktą. Dar gyvendamas Krokuvoje (1899–1923), jis rašė politiniais klausimais lenkų ir lietuvių spaudoje, o 1919 m. nesėkmingai mėgino tapti tarpininku tarp dviejų priešiškų valstybių. Apie anuometinę jo misiją liudija trys politinio pobūdžio brošiūros: „Kur eini, lietuvi?“ (1919), „Litwa a Polska“ (1921), „O Wilno i nie tylko o Wilno“ (1922), keli straipsniai Vilniaus laikraštyje „Głos Litwy“ ir nesėkmingas agitacinis vizitas į Kauną, kur buvo nušvilptas nacionalistiškai nusiteikusių tautiečių. Nors ir nepasisekė, bet 1927 ir 1928 m. Herbačiauskas vėl ėmėsi tarpininko vaidmens. Šį sykį pabrėžė ne politinių, o kultūrinių santykių tarp lenkų ir lietuvių užmezgimo svarbą. Šias anuomet kontroversiškai vertintas Herbačiausko pastangas geriau suprastume, jeigu įsigilintume į jo politines pažiūras ir Lietuvos koncepciją, kuriai jis liko ištikimas visą gyvenimą. Todėl turime grįžti į XX a. pradžios Krokuvą, kur 1905 m. pasirodė jo studija „Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu“. Galima teigti, kad šioje studijoje išdėstytos idėjos – raktas į Herbačiausko politinę veiklą.

HERBAČIAUSKO POLITINĖS PAŽIŪROS – „LIETUVOS ATGIMIMAS LENKIŠKOSIOS IDĖJOS ATŽVILGIU“ (1905)¹

Politinės Herbačiausko pažiūros išryškėjo dar jam dalyvaujant Krokuvos lietuvių draugijos „Rūta“ veikloje (1904–1907). Būdamas vienu iš šios draugijos įkūrėjų ir ideologu, jis stengėsi atsiriboti nuo dominuojančio priešiško tarp Lenkijos ir Lietuvos bei puoselėti „toleranciją sulig svetimosios tautiškosios sąmonės“², kviesdamas lietuvius ir lenkus „etnografiškos Lietuvos mylėtojus“ bendradarbiauti kultūros srityje:

Tikim į kultūrišką visų tautų ir liaudžių bendradarbiavimą (...). Visa toji popierinė kova lietuvių prieš lenkus ir ištiko vien dėlei nesusipratimų, kilusių iš obskurantizmo ir atkaklios netolerancijos.³

Draugija, kaip atsvarą šūkiui „Lietuva – lietuviams“, siūlė istorinę Mickevičiaus Lietuvą, kurioje santarvėje sugyveno visos tautos ir jų kultūros. Pagal draugijos statutą „paprastuoju sąnariu galėjo būti kiekvienas (...), laikantis save lietuviu“⁴, bet nebūtinai kalbantis lietuviškai. „Rūta“, likdama prie senosios tautinės sampratos, norėjo įtraukti į kultūrinį darbą ir tuos, kurie Lietuvoje buvo „nurašyti į nuostolius“, t. y. priskirti prie lenkų, nors save laikė „nekalbančiais lietuviškai lietuviams“ („gente lituanus, natione polonus“).

1904 m. liepą Herbačiauskas „Rūtoje“ perskaitė referatą apie lietuvių tautinį judėjimą, kuriame aptarė pagrindinius lietuvių atgimimo etapus ir išdėstė savo Lietuvos koncepciją⁵. Remiantis šiuo referatu po metų buvo parašyta ir išleista jo studija „Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej“ („Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu“), kurioje buvo nagrinėjamos aktualiausios Lietuvos tautinio atgimimo problemos.

Šios studijos išeities taškas – lietuvių tautos apibrėžimas, apimantis ir lietuviškai nekalbančius Lietuvos gyventojus:

Litwinem jest nie tyłko ten, kto mówi po litewsku, lecz także ten, kto prastarej mowy litewskiej nie zna, a jednak czuje się kulturalnie zespolony ze zbiorowością duszy litewskiej...⁶

Herbačiauskas siūlė alternatyvą moderniam lietuvių nacionalizmui, kalbą pri-

1 Lietuvių istoriografijoje ši Herbačiausko studija yra neblogai žinoma. Istorikas Vytautas Berenis straipsnyje „J. A. Herbačiauskas ir lenkų-lietuvių sintezės vizija“ aptarė tautines ir politines Herbačiausko idėjas (Naujoji Romuva. 1998. Nr. 1. P. 14–16). Rimantas Miknys lygino Römerio ir Herbačiausko studijas (Polacy na Litwie a kształtowanie się nowoczesnego narodu litewskiego na przełomie XIX i XX w. (J. A. Herbaczewski i M. Römer) // Białostoczczyzna. 1998. Nr. 2. P. 15–21). Paminėtini ir Vlado Sirutavičiaus straipsniai: J. A. Herbačiausko vizija – Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo galimybės // Kultūros barai. 1995. Nr. 7. P. 63–65; Apie „blogą lietuvių“ Juozapą Albiną Herbačiauską // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.13. Vilnius, 1996. P. 271–290; Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas) // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.13. Vilnius, 1996. P. 54–79. 2001 m. Herbačiausko studija A. Konickio buvo išversta į lietuvių kalbą ir išleista Lietuvoje.

2 „Rūtos“ atsiliepiamas // Varpas. 1905. Nr. 1–2. P. 21.

3 Ten pat. P. 22–23.

4 Statut stowarzyszenia litewskiego społeczno-naukowego „Ruta“ w Krakowie. Kraków, 1904. P. 3.

5 Czas. 1904.07.05. P. 2.

6 Lietuvis yra ne tik tas, kuris kalba lietuviškai, bet ir tas, kuris senovinės lietuvių kalbos nemoka, bet jaučias kultūriškai susijęs su lietuvišką dvasią turinčia bendruomene. (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej*. Kraków, 1905. P. 11.

pažįstančiam pagrindiniu tautybės kriterijumi, ir visus, nemokančius lietuvių kalbos, linkusiam palikti už lietuvių tautos ribų. Šitaip Herbačiauskas mėgino išspręsti dvi problemas, susijusias su lietuvių tautos susiskaldymu (lenkų bajorija ir lietuvių valstietija) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniu bei kultūriniu paveldu.

Kalbėdamas apie kitakalbius Lietuvos gyventojus, Herbačiauskas visų pirma turėjo galvoje sulenkėjusią bajoriją, kurią norėjo vėl integruoti į lietuvių tautą. Tautą suvokė kaip Adomas Mickevičius, ir „Lietuvos atgimimo“ pratarmėje išreiškė troškimą, kad „Lietuvos galia pasireikštų visų luomų vienybėje“. Nė vienas luomas negali būti pašalintas, nepadarant nuostolio tautos dvasiai: „kuo įvairesnė yra tautos dvasia, tuo galingesnė jos kultūra“⁷. Pasak Herbačiausko, tikrosios tautos idėjos reikia ieškoti suvienytoje bajoriškoje ir liaudies kultūroje. Naujoji lietuvių dvasios visuma turėtų susidaryti iš dviejų šiuo metu kovojančių kultūrų: lietuvių kultūros, atėjusios iš pagoniškosios tradicijos, ir lenkų kultūros, apimančios moralinę bei religinę sferą.

Aptardamas nutautėjimo procesą, Herbačiauskas teigė, kad Lietuvos bajorija nutautėjo savo noru, veikiamą aukštesnės lenkų kultūros. Tačiau ši bajorijos polonizacija buvo veikiau išorinė, o ne vidinė, nes bajorija perėmė tik išorines lenkų kultūros formas – kalbą ir bendravimo papročius, bet išsaugojo savitą lietuvišką charakterį. Herbačiauskas pripažįsta, kad bajorijos nutautėjimas turėjo neigiamų pasekmių: bajorai atitolo nuo liaudies, o liaudis ėmė nepasitikėti ponais kaip savo vadovais ir gynėjais. Anot Herbačiausko, bajorija norėdama vėl dvasiškai susivienyti su liaudimi privalo įsitraukti į lietuvių tautos atgimimą. Vis dėlto ne visa bajorija nutautėjo ir užmiršo savo pareigas liaudžiai. Būtent geriausioji bajorijos dalis, savo pašaukimu laikiusi tarnavimą liaudžiai, sukūrė idėjinį tautinio judėjimo pagrindą: per Simoną Daukantą ir Motiejų Valančių bajoriškoji Lietuva vėl susivienijo su liaudies Lietuva.

Spręsdamas kultūrinio ir istorinio paveldo problemą, Herbačiauskas pasitelkė romantinio istorizmo koncepciją, teigiančią, kad praėjusių amžių idėjos turi atgimti dabartyje nauja forma, tačiau išsaugoti savo turinį. Rašytojo nuomone, tauta yra gyva tik praeities idėja. Istorinį tęstinumą užtikrina tautos genijus, kuris „savo krauju parašo testamentą ateinančioms kartoms“. Lietuvos genijumi buvo didysis kunigaikštis Vytautas, kovojęs už Lietuvos nepriklausomybę ir maištavęs prieš Lenkijos hegemoniją. Savo darbais jis pranašavo lietuvių tautos atgimimą. Iš Lenkijos pusės Vytauto idėja buvo supriešinta su diplomatine unija – „nuostabiausias Lenkijos genijaus darbas“. Deja, unija nusilpo ir sustabarėjo kaip politinė dogma, nes nesivystė kartu su laiko dvasia. Kalbėdamas apie unijos atnaujinimą, Herbačiauskas pritarė Mickevičiui, svajojusiam apie Poloniją, kuri įkūnijo trijų nepriklausomų ir laisvai „vardan Kristaus meilės“ suvienytų tautų brolybės idėją. Rašytojas buvo įsitikinęs, kad lietuvių tautos partneriu turi būti lenkų tauta, nes abi šias tautas vienija išsilaisvino troškimas ir Kristaus idėja:

7 Ten pat. P. 10.

Niech się łączą ciemiężeni przeciwko ciemiężcom! Ta ci jest prawdziwa, dzisiejsza idea Unii Litwy z Polską. Miłować się trzeba nie przy kieliszku, przepełnionym napojem sentymentalnie odurzającym, nie za stołem, zastawionym jadłem przesytu gnuśnego, rodzącego cynizm nudy, jeno na arenie czynu, podjętego w imię wolności narodów ziemi, w imię godności człowieka, odkupionej na Golgocie.⁸

Lietuvių ir lenkų antagonizmo pradžia Herbačiauskas siejo su tikrojo lietuvių tautinio judėjimo ir „Aušros“ atsiradimu. Lenkai, nesugebėdami orientuotis naujoje situacijoje, „leidosi apkvailinami politinių gandų“ ir paskelbė, kad atgimstanti Lietuva yra „caro despotizmo, siekiančio pasitelkus lietuvius sunaikinti lenkiškumą Lietuvoje, įrankis“, kad „Aušra“ yra leidžiama už Bismarko pinigais, o „litvomanai“ kursto liaudį skerdynėms. Išizeidusi lietuvių inteligentija pradėjo kovą su „šmeižikiškais lenkų gandaiš“, kad diskredituotų lenkų publicistus. Lietuviai liovėsi pasitikėti lenkais, o lenkai pradėjo ignoruoti lietuvius. Herbačiauskas teisingai neretai su fanatizmu besiribojančias politines lietuvių aistras sunkiomis tautinio atgimimo sąlygomis ir kritikavo lenkų publicistus už istorinių faktų iškraipymą bei nepagarbą lietuviams:

Narodu litewskiego nie ma i być nie może jedynie dlatego, że politycy polscy nie życzą sobie jego istnienia. Skoro nie ma narodu litewskiego (istnieje tylko garstka „Litwomanów“!), (...) to oczywiście nawet mowy nie może być o jakichkolwiek prawach tego nieistniejącego narodu. Litwa należy do nas (do kogo? Czy do panów redaktorów polskich?) ideowo i wyrzec się jej nie możemy – mimo hałasy warcholów litewskich, podszczuwających na nas przed rząd carski.⁹

Herbačiausko nuomone, lenkai pamiršo, kad lietuvių atgimimas taip pat atgaivins ir sustiprins lenkų laisvės idėją. Kad susitaikytų su Lietuva, Lenkija turi atsisakyti savo pretenzijų vesti lietuvius „ant grynai tautiškai lenkiškos politikos, skelbiančios svetimus Lietuvos dvasiai interesus, pavadžio“¹⁰.

Galima išsakyti, kad „Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu“ buvo priešiška sutiktas ir Lenkijoje, ir Lietuvoje. Vienišus palaikančiųjų balsus¹¹ visiškai nustelbė kritikuojančiųjų choras. Adomas Jakštas straipsnyje „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“ Herbačiauską kaltino pažiūrų siaurumu ir sentimentalumu, atmetė jo tritautės valstybės „pagal Mickevičiaus receptą“ modelį. Jakšto nuomone, Herbačiauskas į dabartinę situaciją žiūri per „Mickevičiaus akinius“ ir nemato, kad lenkai iš tiesų tenori nuslopinti lietuvių kultūrą ir kalbą¹².

8 Tegu vienijasi engiamieji prieš engėjus! Tokia yra tikroji, šiandieninė Lietuvos ir Lenkijos Unijos idėja. Reikia mylėti vienas kitą ne prie stikliuko, pripildyto sentimentaliai svaiginančio gėrimo, ne prie stalo, nukrauto tingaus persisotinimo valgiais, gimdančiais nuobodulio cinizmą, bet vardan darbo, kurio imamasi dėl pasaulio tautų laisvės ir žmogaus vertės, atpirktos ant Golgotos. (Vert. V. N.). Ten pat. P. 78–79.

9 Lietuvių tautos nėra ir negali būti tik todėl, kad lenkų politikai jos nenori. O jei nėra lietuvių tautos (tėra tik saujelė „litvomanų“!), (...) tai, žinoma, net ir kalbos negali būti apie kokias nors tos neegzistuojančios tautos teises. Lietuva idėjiškai priklauso mums (kam? Ar tik ne ponams lenkų redaktoriams?), ir atsisakyti jos negalime, nepaisant lietuviškų triukšmadarių, kurie mus kursto prieš caro valdžią. (Vert. V. N.). Ten pat. P. 30.

10 Ten pat. P. 21.

11 A. C. Polacy i Litwini. Spór o szlachbę litewską // Kraj. 1905. Nr. 18. P. 14.

12 Jakštas A. Lietuvių klausimas lenkų literatūroje // Lietuvių Laikraštis. 1905. Nr. 40. P. 577.

Lenkai taip pat negailėjo „Lietuvos atgimimui“ aštrių žodžių. Zigmantas Glogeris¹³ rašė, kad Herbačiausko pateikti faktai visiškai neatitinka istorinės tikrovės. Anot jo, Lietuva visuomet buvo pagonybės ir despotizmo simbolis, o Lenkija siejama su kultūra, pažanga ir žmogaus teisėmis¹⁴. Panašiais priekaištais Herbačiauską apibėrė ir kiti lenkų recenzentai¹⁵.

Tokią aršią lenkų ir lietuvių kritiką galima paaiškinti tuo, kad Herbačiausko pozicija ryškiai skyrėsi nuo abiejose pusėse dominuojančių nacionalistinės pakraipos balsų. Lenkų endekai ir didžioji lenkakalbės Lietuvos bajorijos dalis, pasisakanti už Lietuvos integravimą į Lenkiją, tikino, kad lenkai atnešė į „tamsią ir barbarišką Lietuvą“ savo kalbą, kultūrą, religiją ir Vakarų civilizaciją. Jų teigimu, Lietuvoje niekuomet nebuvo vykdoma sąmoninga polonizacija, priešingai, lietuviai tik dėl aukštos lenkų kultūros perėmė lenkų kalbą ir papročius¹⁶. Kiekviena iš konfliktuojančių pusių istoriją interpretavo taip, kaip jai buvo patogiu: antai Zigmuntas Glogeris teigė, kad lietuvių kunigaikščiai kalbėjo tik baltarusiškai¹⁷.

Patriotiškai nusiteikę lietuviai stengėsi paneigti lenkų priekaištus ir savo ruožtu didžiausiu blogiu laikė lenkiškumą, kuris „lyg siurbėlė čiulpia Lietuvos kraują“¹⁸. Lenkams buvo atsakoma, kad polonizacija buvo vykdoma ne jėga, bet panieka, nes lietuviškumą tapatino su „pagoniškumu ir valstietišku“, o lietuvių kalbą vadino barbariška¹⁹. Interpretuodami savo istoriją lietuviai buvo linkę idealizuoti ikiunijinę Lietuvą, jie tvirtino, kad po unijos lenkai atnešė į Lietuvą blogus papročius, demoralizavo lietuvius, o galiausiai „lenkų ponų savivalė“ atvedė galingą valstybę, užimančią teritoriją „nuo jūros iki jūros“, į visišką nuopuolį²⁰. Kalbėdami apie sulenkėjusią Lietuvos bajoriją, lietuviai akcentavo jos lietuvišką kilmę, o lenkų kalbą ir kultūrą laikė nereikšmingomis „apnašomis“. Ne kartą buvo mėginama patraukti bajoriją į savo pusę, siūlant atsisakyti lenkiškumo, mokytis lietuvių kalbos ir dirbti Lietuvos labui²¹, tačiau, kaip ir buvo galima tikėtis, didžioji bajorijos dalis nepriėmė šio pasiūlymo, tik reikalavo savo titulų, žemių, kalbos ir kultūros pripažinimo²².

Vis dėlto Lietuvoje buvo grupė žmonių, ieškojusių kompromiso tarp tradicijos ir nacionalizmo. Tai buvo vadinamieji krajojcai, kuriems priklausė demokratiškai nu-

13 Zigmuntas Glogeris (1845–1910), lenkų istorikas, archeologas, etnografas, kraštotyrininkas, „Senosios iliustruotos lenkų istorijos“ (1900–1903) autorius.

14 Gloger S. *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Tygodnik Ilustrowany. 1907. Nr. 33. S. 672.

15 J. A. Herbaczeuski *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Kwestia litewska w prasie polskiej. Warszawa, 1905. P. 103; Mendelson S. J. A. *Herbaczeuski, Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Książka. 1906. Nr.8. P.327.; *Koroniarz, Sprawa litewska* // Teka. 1905. Nr. 7–8. P. 276.

16 Paszkiewicz G. *List Litwina* // Kwestia litewska w prasie polskiej. Warszawa, 1905. P. 106.

17 Gloger Z. *W ślepą babkę* // Gazeta Polska. 1905. Nr. 135.

18 Pagirėlis. *Czy jest możliwa jedność pomiędzy przedstawicielami litewkości i polskości w Litwie? // Ze stosunków litewsko – polskich. Głosy Litwinów. Warszawa, 1907. P. 193.*

19 Perkunėlis. *Kaip veikia polonomanai* // Vilniaus Žinios. 1905. Nr. 245.

20 Ks. Apyšenis. *Nasza szlachta wraca* // Ze stosunków litewsko – polskich. Głosy Litwinów. Warszawa, 1907.

21 Jakštas A. *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie. 1902; O prawdę i zgodę* // Varpas. 1905. Nr.1–2. P. 11; *Žodelis į Lietuvos dvarininkus* // Varpas. 1905. Nr.11–12. P. 121.

22 Przenigdy! *Odpowiedź do Głosu Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie. Kraków, 1903.*

siteikę bajorai: Ludwikas Abramowiczius, Mykolas Römeris, Konstancija Skirmunt, Romanas Skirmuntas, Władysławas Tołłoczko, Tadeusz Wróblewski ir kiti. Pagrindinis krajovcų laikraštis buvo Mykolo Römeris redaguojama „Gazeta Wileńska”,ėjusi Vilniuje pirmąjį 1906 m. pusmetį. Šių žmonių pasaulėžiūrą puikiai atskleidžia Römerio autobiografijos fragmentas:

Aš dar tuomet aiškiai nesupratau, kad mano oda yra savotiška – ne grynai lenkiška ir ne grynai lietuviška, bet ypatingai sukombinuota, kurioje randasi taip lenkystės, taip ir lietuvištos žymės – sena Adomo Mickevičiaus oda, ypatingas mūsų tėvynės istorijos padaras, – oda, kurioje ir siela yra ypatinga, – nelietuviška, bet ir ne lenkiška. (...) Mūsų – vad. Lietuvos lenkų tragedija (...) tame, kad mes neturime savo vardo, kad mūsų siela yra dviejų tautinių sielų ypatinga koncepcija.²³

Šiems žmonėms, išauklėtiems lenkų kultūros, tačiau susijusiems su Lietuva, bendru gyvenimo Lietuvoje pamatu tapo stiprus ryšys su savo kraštu, Lietuva, kuri buvo suprantama buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Lietuvą krajovcai laikė „integralia teritorine, ekonomine ir kultūrine visuma, turinčia savo istorines tradicijas ir specifinę gyventojų sudėtį“²⁴. Buvo tikima, kad veikiamas skirtingų kultūrinių pradų tolesnis Lietuvos vystymasis bus turtingesnis ir vaisingesnis. Krajovcai pabrėžė Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos ir savo pozityvų nusistatymą tautinių lietuvių siekių atžvilgiu, taip pat artimus kultūrinius ryšius su lenkiškumu, o ypač su lenkų kalba, kurią laikė savo gimtąja. Krajovcai bendrus gyventojų interesus kėlė aukščiau atskirų tautinių grupių interesų, tačiau nesutiko, kad Lietuvos lenkai būtų laikomi tautine mažuma, ir reikalavo juos traktuoti kaip vieną iš trijų krašto istorinių, valstybinių bei kultūrinių elementų. Lietuvos nepriklausomybės siekį krajovcai siejo su lygiomis visų krašte gyvenančių tautų teisėmis²⁵. Römeris „krašto nusistatymą“ aiškino taip:

Šis „krašto nusistatymas“ turėjo reikšti, kad mes, Lietuvos lenkai, esame ne Lenkijos kolonistais Lietuvoje, Gudijoje, bet šio arba šių dviejų kraštų piliečiais, kurie bendrojo demokratinio judėjimo ribose turi ieškoti bendradarbiavimo ryšių su visais kitais šių kraštų demokratais – lietuviais, gudais ir žydais – šio arba šių kraštų autonomijos ir kultūrinio bei socialinio savarankiškumo vardu; buvo griežtai atmetamas Lietuvos ir Gudijos laikymas bent kurio kito krašto (taip Rusijos, taip Lenkijos) pakraščiais...²⁶

Kaip matome, krajovcų pasaulėžiūra ir krašto koncepcija, iškelianti lietuvių valstybę kaip laisvanorišką trijų tautų sąjungą, paremtą lygiomis teisėmis ir kultūrinio bei kalbinio atskirumo išsaugojimu, buvo artima Herbačiauskui. Jis savo studijoje taip pat siūlė Poloniją kaip laisvą trijų tautų sąjungą, pasisakė už visų luomų vienybę, kultūrinę įvairovę ir istorinės tradicijos išsaugojimą. Šiuo požiūriu Herbačiauską galima priskirti krajovcams, nors formaliai jis niekuomet nepriklausė jokiai politinei grupei.

Daugiausia panašumų su Herbačiausko studija galima atrasti Konstancijos Skir-

23 Maksimaitis M. *Mykolo Römerio autobiografija* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 13. Vilnius, 1996. P. 190.

24 Jurkiewicz J. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i w Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań, 1983. P. 48.

25 Bardach J. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań, 1988. P. 265.

26 Maksimaitis M. *Mykolo Römerio autobiografija* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.13. Vilnius, 1996. P. 202.

munt ir Mykolo Römerio raštuose. Skirmunt savo straipsniuose ir brošiūrose ragino lenkus ir lietuvius geriau pažinti vieni kitus, išmokti vieni kitų kalbos. Pabrėždama tautų vienybę politiniuose ir visuomeniniuose klausimuose, tvirtino, kad kiekvienas pilietis turi laisvai pasirinkti gimtąją kalbą ir kultūrą. Skirmunt stengėsi sutaikyti bajorišką lenkų ir liaudišką lietuvių kultūrą, teigdama, kad originali lietuvių kultūra privalo „skiepyti savo jaunas šakas ant lotynų ir lenkų kultūros“, o bajoriją skatino suartėti su liaudimi:

Nie odstępując więc od kultury polskiej, z której płyną wielkie siły, kultury, w której już pełno zasług litewskiego charakteru i ducha – obywatelstwo nasze winno się zbliżyć z ludem litewskim, budzącym się do samodzielnego życia, (...) winno się uczyć języka litewskiego...²⁷

Tuo tarpu apie Mykolo Römerio ir Herbačiausko pažiūrų giminingumą liudija jau vien tai, kad Römeris savo garsiojoje studijoje „Lietuva“ (1908) net kelis kartus cituoja „Lietuvių atgimimą lenkiškosios idėjos atžvilgiu“²⁸. Kadangi Herbačiausko ir Römerio politinės pažiūros buvo ne kartą detalai lygintos lietuvių tyrinėtojų, čia pateiksime tik esminius jų panašumus.

Studijoje „Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje“, parašytoje 1906 m., Römeris panašiai kaip Herbačiauskas tvirtino, kad lietuviai nutautėjo pamažu, be prievartos, veikiami aukštesnės lenkų kultūros. Bajoriškosios Lietuvos kultūros vystymasis turėjo savo individualų charakterį, nes lenkų kultūra formavosi lietuvių kultūros pagrindu. Pasak Römerio, kultūrinė polonizacija buvo ne tokia ryški kaip politinė, be to, ne visa bajorija sulenkėjo vienodai: žemvaldžiai visiškai polonizavosi, o smulkioji bajorija sudarė kultūrinę etnografiškai lietuvišką atmainą, kuri buvo tik nuspalvinta polonizacijos įtakų.

Römeris kaip ir Herbačiauskas pasisakė už bajoriškos lenkų ir liaudiškos lietuvių kultūros harmoniją, tvirtindamas, kad ir lietuvių polonizacija, ir lenkų lituanizacija yra žalinga kultūrinio požiūriu: dirbtinis lenkų kultūros pašalinimas nuskurdintų ir susilpnintų bendrą lietuvių kultūros lygį, nes ji būtų nustumta iki epochos, kurioje buvo sustabdytas savarankiškas jos vystymasis. Tik lenkų ir lietuvių elementų bendradarbiavimas, esant bendrai krašto pilietybei, gali sustiprinti abipusį kultūrinį poveikį²⁹. Römerio

27 Taigi, nenuoteldami nuo lenkų kultūros, iš kurios sklinda didelė jėga, kultūros, kuriai labai nuspelnė lietuviškas charakteris ir dvasia, mūsų piliečiai turi suartėti su lietuvių liaudimi, bundančia savarankiškam gyvenimui, (...) privalo mokytis lietuvių kalbos... (Vert. V. N.) *Futurus* [Konstancija Skirmunt], O prawdę i zgodę z powodu Głosu Litwinów do magnatów, obywateli i szlachty na Litwie i Odpowiedzi młodego szlachcica litewskiego. Lwów, 1904. P. 8.

28 Römer M. *Litwa*. Lwów, 1908. P. 124–125, 151.

29 Priekaištai dėl lenkiškumo, kuriuos lietuviai išsako Lietuvoje gyvenantiems lenkų dvarininkams, yra nepagrįsti šiuolaikiniu požiūriu. Negalima reikalauti iš dvarininkų, kurie jau yra kultūriškai lenkiški, kad nustotų būti savimi ir atsakytų savo individualumo. Šis individualumas yra istorinės evoliucijos pasekmė: būtent joje, o ne šiuolaikinėje valioje reikia ieškoti priežasčių, dėl kurių dvarininkija nesusisiejo su tautiniu Lietuvos atgimimu. Negalima gyvų žmonių daryti atsakingais už istoriją nei priekaištauti istorijai iš dabartinės politinės pozicijos. Nepaisau to fakto, kad dvarininkija buvo nepalanki atgimimo procesui dėl savo klasinės ir visuomeninės padėties. (...) Lietuvos lenkų įjungimas į lietuvių tautą gali ir turi būti vykdomas, remiantis krašto pilietybės koncepcija – neliečiant jų lenkiško kultūrinio individualumo. (Vert. V. N.) Römer M. *Stosunki etnograficzno – kulturalne na Litwie*. Kraków, 1906. P. 19.

manymu, Lietuvos lenkai negali būti laikomi svetimu elementu, nes jie yra istorinio proceso pasekmė:

Zarzuty robione przez Litwinów ziemiaństwu polskiemu w Litwie, a dotyczące faktu jego polskości, są nieuzasadnione współcześnie. Nie można żądać od ziemiaństwa, które dziś już jest kulturalnie polskie, ażeby przestało być sobą i wyzbyło się swej indywidualności. Indywidualność ta jest dziełem ewolucji historycznej: w niej też, nie zaś we współczesnej woli, należy szukać przyczyn tego faktu, że ziemiaństwo nie zespoliło się z odrodzeniem narodowym Litwy; nie można atoli robić żywych ludzi odpowiedzialnym za historię, ani też robić zarzutów historii z dzisiejszego stanowiska politycznego. Pomijam fakt, że ziemiaństwo było nieprzychylnie procesowi odrodzenia ze względów natury klasowo – społecznej. (...) wcielenie Polaków litewskich do litewskiej formacji narodowej może i powinno się dokonać na podstawie czynnika obywatelstwa krajowego – bez tykania ich polskiej indywidualności kulturalnej.³⁰

Lenkų ir lietuvių konflikto priežastimi Römeris laikė nesusipratimą, kilusį dėl to, kad Lenkija savo santykius su lietuviais vertino pagal bajorišką Lietuvos evoliuciją, o jaunoji Lietuva savo idėjas grindė liaudies masių troškimais. Lenkai laikė lietuvių atgimimą carizmo sankcionuotu reiškiniu, nukreiptu prieš lenkų nuosavybę, arba provincialumo maniją. Römeris atmetė lenkų nacionalistų prasimanymą, kad lietuvių tautinis judėjimas – tai rusų intrigos vaisius³¹, ir kritikavo Lietuvos bajorus, kurie bet kokį liaudies kultūrinių poreikių išaugimą suvokė kaip grėsmę savo interesams. Anot jo, bajorija tebenori vadovauti visuomenei, nors, užsižiūrėjusi į praeitį, nebesiūlo šiai dienai jokių programų. Kaip ir Herbačiauskas, Römeris manė, kad lietuvių nacionalizmas – tai priešiško lenkų požiūrio į lietuvių judėjimą pasekmė, o ne priežastis. Vis dėlto savo studijoje jis perspėjo, kad karštligiško nacionalizmo palaikymas lietuvių visuomenėje yra žalingas, nes neleidžia atsidėti sveikam kultūros vystymui.

Pristatę Herbačiausko politines idėjas, išdėstytas studijoje „Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu“, galime teigti, kad iš esmės jos kartojosi ir vėlesnėje jo publicistikoje. Antai 1912 m. pasirodžiusioje studijoje „Głos bólu“ („Skausmo balsas“) Herbačiauskas apgailestavo, kad Unijos likvidavimas ir rusifikacija sugriovė istorinę lietuvių kultūrą, jungusią bajoriškąją ir liaudies, o lietuvių nacionalistai atsisakė bajoriškąją kultūros, klaidingai ją tapatindami su lenkiškumu, ir atstūmė lietuvius su lenkų kultūra. Rašytojas perspėjo, kad be bajoriškąją kultūros Lietuvoje liks tik liaudies kultūra, kuri neturi tautinės vertės, negali prilygti lenkiškajai ir nėra atspari svetimoms įtakoms:

Naród litewski przestał się „polonizować“, lecz za to bezwiednie zaczął się rusyfikować kulturalnie.³²

Dėl tokio istorinės lietuvių kultūros skilimo buvo kaltinama ir bajorija, kuri užmiršo

30 Römer M. *Litwa*. P. 268.

31 Ten pat. P. 69.

32 Lietuvių tauta nustojo „polonizuotis“, tačiau pati to nesuvokdama, ėmė kultūriškai rusifikuotis. (Vert. V. N.). Herbaczewski J. A. *Głos bólu*. Kraków, 1912. P. 118.

savo tautines bei kultūrinės priedermes ir nedalyvavo tautinio atgimimo judėjime. Istorinė lietuvių bajorijos misija – vadovauti tautos atgimimui ir išsilaisvinimui, puoselėti riterišką kultūrą, ginti lietuvių ir lenkų brolybės idėją. Herbačiausko nuomone, tikrąją bajorijos garbę gali išgelbėti tik „pilietinis darbas, karštai remiant tautos švietimą, gerinant ekonomines valstiečių gyvenimo sąlygas ir padedant tautinės Lietuvos kultūros vystymuisi“:

Pracować z ludem litewskim i dla ludu litewskiego – oto zdrowe hasło szlachty. Szlachta musi ratować naród, albo zginąć w ruinach kultury.³³

Antilenkiškas lietuvių nuotaikas rašytojas siejo su lenkų kultūros problemomis ir moralinio Lenkijos autoriteto nuosmikiu: lenkai nustojo būti istorine tauta ir nebesivadovavo didžiųjų lenkų romantikų Mickevičiaus, Krasinskio, Slowackio, Kosciuškos ir Norwido idėjomis. Jie paniekino brolišką tautų atgimimą, pamiršo savo istorinę misiją ir perėmė „rusišką nihilizmą su paryžietišku firmos ženklu“³⁴. Romantiniu misticismu pasiėmęs Herbačiauskas tvirtino, kad Lenkija turi tapti „saule patekančioms Lietuvos ir Ukrainos žvaigždėms“, pripažinti jų atgimimą savo istorinės garbės reikalu ir tokiu būdu atgauti prarastą „kovotojos už mūsų ir jūsų laisvę“ aureolę. Įvardydamas lenkų tautos misiją remiasi istoriniu Ludwiko Posadzy³⁵ veikalu „Apie Europos tautų misiją“:

Dążąc do wyzwolenia, Polska staje się apostołem chrześcijańskim wśród narodów Europy.³⁶

„Skausmo balso“ autoriaus nuomone, be laisvos Lietuvos nebus laisvos Lenkijos, ir atvirkščiai. Jo įsitikinimu, politinė lenkų, lietuvių ir ukrainiečių bičiulystė būtų didžiausias smūgis grobikiškai nusiteikusioms didvalstybėms.

Lenkijos ir Lietuvos federacijos būtinybę Herbačiauskas įrodinėjo ir 1919 m. Leono Wasilewskio užsakymu parašytoje agitacinėje brošiūroje „Kur eini, lietuvi?“. Tais pačiais metais publikuotame straipsnyje „Savikritika ir iniciatyva“ jis ragino tautiečius derėtis su lenkų demokratais ir Piłsudskiu, kuris „vienintelis žino, ko nori iš Lietuvos“³⁷.

Studijoje „Litwa a Polska“ („Lietuva ir Lenkija“) kaip vieną iš svarbiausių lenkų ir lietuvių konflikto priežasčių rašytojas nurodė liaudies ir bajoriškiosios kultūros bei valstietijos ir bajorijos interesų susidūrimą: sulenkėjusi Lietuvos bajorija neleidžia valstiečiams būti savo žemės šeimininkais. Tačiau pagrindine lietuvių ir lenkų konflikto priežastimi Herbačiauskas laikė Vilniaus klausimą ir sutiko su Mykolu Römeriu, kuris savo studijoje „Etnografiniai ir kultūriniai santykiai Lietuvoje“ teigė:

33 Dirbti su lietuvių liaudimi ir lietuvių liaudies labui – štai koks turi būti sveikas bajorijos siekis. Bajorija turi gelbėti tautą arba pražūti kultūros griuvėsiuose. (Vert. V. N.). Ten pat. P. 184.

34 Ten pat. P. 195.

35 Ludwikas Posadzy (1878–1939) – lenkų filosofas, pedagogas ir bibliotekininkas. Pagrindiniai veikalai: „Apie Europos tautų misiją. Pamaštymai apie Prancūzijos, Vokietijos „ir Lenkijos istorijos filosofiją“ (1909), „Prikelti Lenkiją Kristuje. Religiniai, auklėjamieji ir visuomeniniai klausimai“ (1928), „Adomo Mickevičiaus pedagoginės pažiūros“ (1938).

36 Siekdama išsilaisvinimo, Lenkija tampa krikščionišku apaštalu tarp Europos tautų. (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. *Głos bólu*. P. 205.

37 Herbaczewski J. A. *Samokrytyka a inicjatywa* // *Głos Litwy*. 1919. Nr. 100. P. 2.

Jako środek kultury i inteligencji, otoczony w dodatku aureolą tradycji historycznej, Wilno już dziś jest jabłkiem niezgody, o które walczy kilka narodowości. Posiadanie Wilna stanowi tytuł do posiadania kraju, bo ono jest sercem polityczno – historycznej Litwy”. Polacy ze względu na doniosłą rolę, którą Wilno odegrało w rozwoju kultury polskiej, ze względu na tradycję dawnego Uniwersytetu Wileńskiego, który był gniazdem tej kultury w pierwszym trzydziestolecu XIX w., ze względu też na przewagę obecną narodowości polskiej wśród ludności Wilna, uznają Wilno za miasto polskie. Nacjonaliści polscy chcą go użyć za placówkę bojową, za klucz spolszczenia kraju. Wilno – wyspa kultury polskiej. Litwini powołują się na najstarszą tradycję historyczną i uznają Wilno za kolebkę samodzielnej kultury i państwowości litewskiej.³⁸

Herbačiausko nuomone, lenkai turi pripažinti Lietuvos teritoriją ir gražinti jai okupuotas žemes su Vilniumi, kurio priklausymą Lietuvai pagrindžia istorinė būtinybė. Vienintelė reali koncepcija yra lietuvių valstybė su sostine Vilniumi, apimanti Klaipėdos sritį, Palangą ir penkias buvusios Vilniaus gubernijos apskritis. Gardino ir Naugarduko apskritis klausimas turi būti sprendžiamas kompromiso keliu. Tačiau, kaip ir Römeris, „Lietuvos ir Lenkijos“ autorius pabrėžė, kad lietuviškumas turi būti „valstybinis, o ne tautinis“. Svarbus vaidmuo sutaukiant Lietuvą ir Lenkiją turi atitekti Lietuvos, o ypač Vilniaus, lenkams, kuriems derėtų tarpininkauti sprendžiant šį konfliktą.

HERBAČIAUSKO KULTŪRINIAI VIZITAI LENKIJOJE 1927 IR 1928 M.

Pristatę Herbačiausko idėjas, galime pereiti prie konkrečių mėginimų jas įgyvendinti. Šiai savo veiklai jis teikė ne mažesnę reikšmę nei politiniams straipsniams ir studijoms. Rašytojas gyvenęs Kaune nuo 1923 m., niekada iki galo neatsisakė savo idėjos sutaukyti lietuvius ir lenkus. Praėjus keleriems metams po nepavykusios 1919 m. misijos Lietuvoje, 1927 m. jis vėl ryžosi tarpininkauti tarp lenkų ir lietuvių, bet šįsyk atstovavo kultūrai.

LIETUVOS IR LENKIJOS KONFLIKTAS 1927–1928 M.

Kad geriau suprastume 1927–1928 m. politinės Herbačiausko veiklos aplinkybes, visų pirma keliais žodžiais aptarkime anuometinę Lietuvos situaciją ir santykius su Lenkija. Po 1926 m. gruodžio perversmo į valdžią atėjo Antano Smetonos ir Augustino Volde-maro vyriausybė, kuri siekė užmegzti glaudesnius santykius su Vokietija, bet sugriežti-

38 Būdamas kultūros ir inteligentijos židiniu, be kita ko, turinčiu istorinės tradicijos aureolę, Vilnius jau šiandien yra nesantaikos obuolys, dėl kurio kovoja kelios tautos. Turint Vilnių, įgaunama teisė į visą kraštą, nes Vilnius yra Lietuvos politinė ir istorinė širdis. Lenkai, turėdami galvoje svarbų vaidmenį, kurį atliko Vilnius lenkų kultūrą vystant, atsižvelgę į senojo Vilniaus universiteto, kuris pirmuosius tris XIX a. dešimtmečius buvo tos kultūros lopšys, tradiciją, taip pat įvertinę dabartinį lenkų tautybės dominavimą tarp Vilniaus gyventojų, vadina Vilnių lenkų miestu. Lenkų nacionalistai nori jį panaudoti kaip kovinį forpostą, kaip krašto sulenkinimo raktą. Vilnius – lenkų kultūros sala. O lietuviai remiasi seniausia istorine tradicija ir laiko Vilnių savarankiškos lietuvių kultūros ir valstybingumo lopšiu. (Vert. V. N.) Römer M. *Stosunki etnograficzno – kulturalne na Litwie*. Kraków, 1906. P. 9.

no savo poziciją Lenkijos ir Lietuvos lenkų atžvilgiu. Lietuviai tik iš dalies suinteresuoti sureguliuoti santykius su Lenkija, visų pirma dėl ūkinės naudos. O lenkai siekė visapusiško santykių sureguliuavimo ir pripažino *de iure* svarbą. Dėl šių prieštaravimų slaptos derybos, trukusios visą 1927 m. pirmą pusmetį, nedavė rezultatų³⁹.

1927 m. vasarą daug politinių aistrų sukėlė Aušros Vartų Dievo Motinos karūnavimo iškilmės, vykusios liepos mėnesį. Lenkai norėjo karūnavimo iškilmes paversti bendra švente ir sudaryti sąlygas lietuviams atvykti į Vilnių, tačiau pastarieji šias iškilmes boikotavo, o lenkus apkaltino jų supolitinimu. Dar didesnį neigiamą atgarsį Lenkijoje sukėlė Lietuvos Konstitucijoje įrašyta frazė, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė. 1927 m. spalio–gruodžio mėnesiais išaugusi įtampa tarp Lenkijos ir Lietuvos persikėlė į Tautų Lygą. Lenkijos diplomatija siekė, kad būtų panaikinta Lietuvos paskelbta karinė padėtis. Tuo reikalu į Ženevoje vykusias derybas asmeniškai nuvyko pats maršalka Jozefas Piłsudskis. 1927 m. gruodžio 10 d. priimtas Tautų Lygos nutarimas skelbė, kad tarp Lenkijos ir Lietuvos karo padėties jau nėra, o Lietuvos valdžia sutiko vesti derybas su Lenkija, remdamasi esančiu *status quo*.

Tačiau nepaisant šio nutarimo lenkų viltys greitai susitarti nepasiteisino: Karaliaučiaus derybos – ilgiausios tarpukariu vykusios derybos tarp Lenkijos ir Lietuvos, kurios tęsėsi nuo 1928 m. kovo 30 d. iki lapkričio 7 d., bet nedavė beveik jokių rezultatų. Tąkart buvo pasirašytas susitarimas tik dėl nedidelio pasienio judėjimo.

PIRMASIS HERBAČIAUSKO VIZITAS LENKIJOJE 1927 M. VASARĄ

Nekreipdamas dėmesio į vis labiau didėjančią įtampą tarp lietuvių ir lenkų ir Lietuvos vykdomą atsiribojimo nuo Lenkijos politiką, 1927 m. vasarą Herbačiauskas nutarė imtis tarpininko vaidmens ir važiuoti į Lenkiją⁴⁰ užmegzti kultūrinius santykius, taip pat iširti, ar įmanoma taikiu būdu išspręsti Lenkijos ir Lietuvos konfliktą⁴¹. Jo kelionė kaip tik sutapo su Juliuszo Slovackio palaikų perkėlimo į Vavelį iškilmėmis, kuriose Herbačiauskas savo iniciatyva sumanė atstovauti Lietuvai⁴². 1927 m. birželio pradžioje rašytojas per Rygą ir Vilnių išvyko į Krokuvą. Grįždamas atgal, apsilankė Varšuvoje, kur lenkams pristatė kultūrinį ir politinį Lietuvos gyvenimą⁴³, o į Kauną grįžo tik rugpjūčio pabaigoje.

Lietuvių spauda Vilniuje ir Kaune su susidomėjimu sekė Herbačiausko vizitą. Laikraštis „Słowo“⁴⁴ išspausdino interviu su rašytoju, kurį perspausdino ir „Vilniaus

39 Pasak Römerio, rašytojas ruošėsi vykti į Lenkiją porą metų. Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-07-01. LMA, F 138 – 2257. P. 432.

40 Pasak Römerio, rašytojas ruošėsi vykti į Lenkiją porą metų. Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-07-01. LMA. F 138 – 2257. P. 432.

41 Herbačiauskas J. A. *Laiškas redakcijai* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 88. P.4.

42 K. C. *Ką kalba kaunietis svečias* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 72. P. 2–3.

43 Ką Herbačiauskas darė Lenkijoje // Lietuvos Žinios. 1927. Nr. 178. P. 2.

44 Dienraštis „Słowo“ – konservatyvus, monarchistinis laikraštis, atstovaujantis kraštutinių konservatorių sparną. Ėjo Vilniuje 1922–1939 m., redaktoriumi buvo Stanisławas Mackiewiczius.

Aidas⁴⁵. Norėdamas savo vizitui suteikti daugiau svarumo, Herbačiauskas interviu gyrėsi pažintimis aukštesiose politinėse Kauno sferose. Kalbėdamas apie Lietuvos nusistatymą Lenkijos atžvilgiu, teigė, kad valdančioji tautininkų partija norėtų užmegzti su Lenkija ekonominius santykius, o „sumaniausias Kauno politikas“ premjeras Voldemaras tik laukia tam tinkamos progos, nes „nenori nusižeminti prieš lenkus“. Herbačiauskas pabrėžė, jog, norėdama pasiekti susitarimą su Lietuva, Lenkija turėtų pakeisti savo sąlygas: nereikalauti pripažinti dabartinės demarkacinės linijos ir nekelti Vilniaus klausimo, kadangi šiuo metu svarbiausias yra ekonominių santykių užmezgimas. Aptardamas lenkų bajorijos klausimą, rašytojas išsakė nuomonę, kad bajorijos pareiga yra tarpininkauti tarp lenkų ir lietuvių.

Savo pasisakymuose Krokuvoje ir Varšuvoje Herbačiauskas ne kartą pabrėžė, kad lietuvių nusistatymas santykių su Lenkija atžvilgiu yra pasikeitęs, ypač tarp krikdėmų ir socialistų. Pasak jo, tik vokiečių agitacija skatina lietuvių nacionalizmą ir trukdo susitarti, nes vokiečiai bijo, kad nebūtų izoliuota Rytų Prūsija. Lietuvos ir Rusijos suartėjimą rašytojas atmetė kaip negalimą, motyvuodamas tuo, kad katalikiška Lietuva nekenčia bolševikų. Tačiau yra pavojus, kad Rusija ir Vokietija, norėdamos turėti kelią Lenkijos užpuolimui, gali pasidalyti Lietuvą⁴⁶. „Vilniaus Aido“ korespondentas šias beveik aiškiaregiškas Herbačiausko mintis pavadino „neregėtais dyvais“, nerimau-damas, kad tokie pareiškimai gali prisidėti prie prekybinių derybų tarp Lietuvos ir Vokietijos atidėjimo⁴⁷.

Be kita ko, Herbačiauskas akcentavo, kad Lenkija derybose privalo laikyti Lietuvą sau lygiu partneriu, pripažinti jos nepriklausomybę, o Lietuva savo ruožtu turi atsisakyti karinės padėties su Lenkija. Kalbėdamas apie Vilniaus klausimą, rašytojas išskėlė savo seną federacijos idėją: Vilniaus kraštas turi būti atskirtas nuo Lenkijos ir kaip autonominė dalis prijungtas prie Kauno Lietuvos, o šios abi dalys kaip suvereni valstybė įeiti į Lenkijos Respublikos sudėtį. Tuo tarpu laiške „Ryto“ redakcijai Herbačiauskas pasisakė už Lietuvą, susidedančią iš dviejų kantonų: valstietiškojo Kauno ir bajoriškojo Vilniaus⁴⁸.

Herbačiausko iškeltai laisvų valstybių federacijos idėjai pritarė straipsnio „Dvasinė Lietuvos ekspansija“⁴⁹ autorius⁵⁰, teigdamas, kad lenkų ir lietuvių priešiskumas yra dirbtinis reiškinys, kylantis iš nesusipratimo, dėl kurio Vilniaus kraštas tapatinamas su Lenkija, o jo gyventojai – su lenkais. Iš tiesų egzistuoja bajoriškosios Vilniaus Lietuvos konfliktas su liaudiška „Kauno Lietuva“. Tam, kad šis konfliktas būtų išspręstas, paprasti žmonės Vilniuje ir Kaune turi suprasti, jog nors ir kalba skirtingomis kalbomis, yra vienos žemės sūnūs.

45 K. C. *Ką kalba kaunietis svečias* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 72. P. 2–3.

46 M. K. *Vokiečiai apie prof. Herbačiausko apsilankymą* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 86. P. 3.

47 Ten pat.

48 P. Herbačiauskas keliauja po Lenkiją ir stengiasi sutaukinti. „Ryto“ archyvas, MMVB, F82-5. P. 1.

49 Ekspansja duchowa Litwy // Przegląd Wileński. 1927. Nr. 13. P. 3.

50 Šį straipsnį tikriausiai parašė Ludwikas Abramowiczus, „Przegląd Wileński“ redaktorius.

Herbačiausko vizitas ir jo pasisakymai užsienio spaudoje sukėlė gandus apie vedamas slaptas lenkų ir lietuvių derybas. Prie šių gandų prisidėjo ir jo straipsnis „Balsas iš Lietuvos“, išspausdintas Krokuvos laikraštyje „Czas“, kuriame buvo kalbama apie kultūrinių santykių su Lenkija užmezgimą. Anot Mykolo Römerio:

Prasa zagraniczna – w szczególności niemiecka – komentowała jego podróż jako poufną misję polityczną, mającą przygotować grunt do porozumienia polsko – litewskiego. Opinia publiczna w Polsce też, zdaje się, skłonna była upatrywać w tej wizycie jakąś próbę pojednania. Pogłosy takie obiegyły także Litwę. Sam Herbaczewski traktował swoją jazdę jako akt nieurzędowy podjęty przezeń z własnej inicjatywy do nawiązania stosunków litewsko – polskich – przynajmniej w zakresie jakiejś wymiany zdań w tej kwestii.⁵¹

„Vilniaus Aidas“ perspausdino straipsnį iš „Berliner Tageblatt“, kuriame Herbačiauskas buvo pristatomas kaip „žinomas lenkų draugas, pasisakantis už abiejų tautų kultūrinį suartėjimą“. Vokiečių korespondentas pastebėjo, kad nors Herbačiauskas Varšuvoje ir nebendravo su oficialiais asmenimis, tačiau elgėsi taip, lyg vykdytų oficialią misiją, todėl ir buvo iškelta prielaida, kad Voldemaras jam pavedė išanalizuoti ekonominę Lenkijos situaciją ir nustatyti, „ar ekonominis šalių suartėjimas būtų naudingas Lietuvai“⁵².

Lietuvių laikraščiai išsyk reagavo į gandus apie slaptas derybas, tvirtindami, kad Herbačiauskas neturėjo jokių įgaliojimų ir net leidimo važiuoti į Lenkiją. Negatyviai vertindamas jo savarankišką dalyvavimą Slovackio iškilmėse ir pasisakymus lenkų spaudoje „Lietuvis“ rašė, jog toks rašytojo elgesys rodo, kad jis yra „daugiau lenkas nei lietuvis“, ir pagrasino, kad jam gali būti užkirstas kelias grįžti į Lietuvą⁵³. Šį straipsnį perspausdino ir „Lietuva“⁵⁴. Kaune netgi buvo kalbama, jog Herbačiauskas už savo pasisakymus turės įsikurti Varniuose⁵⁵. Straipsnyje „Lenkų daltonizmas“ atvirai šaipytasi iš lenkų, tikinčių, jog Herbačiauskas yra svarbus politikas ir turi didelę įtaką Lietuvoje. Straipsnio autorius teigė, kad Lenkijoje rašytojas prišnekėjo daugybę „Chlestiakovo vertų“ dalykų, pavyzdžiui: „ligšiolinė Lietuvos politika Vilniaus klausimu buvo tik svetimos įtakos politika“ ir „Lietuvą laiką apkabinę geležinėmis replėmis vokiečiai, ir kad tą apkabinimą pašalinus, Lietuvos politika Lenkijos atžvilgiu tuojau pasikeisianti“⁵⁶.

Tačiau, kaip pastebėjo Römeris, lietuvių laikraščiai klydo, manydami, jog Lenkijoje buvo rimtai žiūrima į Herbačiauską ir jo misiją:

Wszak wystarczy (...) powołać się na parę felietonów prasy polskiej, wykpiwających osobę Herbaczewskiego i jego akcję dyplomatyczną oraz jego kwalifikacje polityczne,

51 Užsienio, o ypač vokiečių spauda, jo kelionę pristatė kaip slaptą politinę misiją, turinčią paruošti dirvą lenkų ir lietuvių susitarimui. Rodos, ir Lenkijos viešoji nuomonė buvo linkusi šiam vizite žiūrėti šiojį tokių sutaikymo bandymą. Šie gandai pasiekė ir Lietuvą. Pats Herbačiauskas laikė savo vizitą neoficialiu aktu, kurio ėmėsi savo iniciatyva, siekdamas užmegzti lietuvių–lenkų santykius bent jau tuo lygmeniu, kad šiuo klausimu būtų pasikeista nuomonėmis. (Vert. V. N.) Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-08-31. LMA. F 138 – 2257. P. 493.

52 M. K. *Vokiečiai apie prof. Herbačiausko apsilankymą // Vilniaus Aidas*. 1927. Nr. 87. P. 3.

53 Derybų nėra // *Lietuvis*. 1927. Nr. 158. P. 1.

54 Derybų nėra // *Lietuva*. 1927. Nr. 161. P. 5.

55 Оречкин В. *Литовскія встречи // Сегодня*. 1928-08-30. Nr. 231. P. 3

56 Lenkų daltonizmas // *Lietuva*. 1927. Nr. 163. P. 1.

aby wykazać, że Herbaczewski nie jest mężem politycznym i sam jest w tej dziedzinie fantastą.⁵⁷

Herbačiauskas atrėmė lietuvių spaudos priekaištus, tvirtindamas, kad išvažiuodamas jis informavo premjerą Voldemarą apie savo vizito tikslus ir žadėjo padaryti taip, „kad apie lietuvius ir Lietuvą lenkų spauda gražiau rašytų“⁵⁸. Be to, Varšuvoje ir Krokovoje jis kalbėjo tik savo vardu, o Lietuvos kultūrinį ir politinį gyvenimą pristatė tik teigiamai. Laiške „Vilniaus Aido“ redakcijai jis neigė sakęs, kad Lietuva yra vokiečių ir rusų intrigos auka, ir patikino trokštąs, jog Lietuva taikiai sugyventų ne tik su lenkais, bet taip pat su vokiečiais ir rusais⁵⁹.

Ir iš tiesų, lietuvių būgštavimai, kad Herbačiauskas Lenkijoje kritikuos lietuvių valdžią ir jos politiką, nepasitvirtino:

Już dochodzą wiadomości, że Herbaczewski – wbrew oczekiwaniom – zamiast napadania na Litwę i udzielania miłym Polakom „rewelacji“ z „Litwy kowieńskiej“, zajął się, ze zwykłym mu aplombem i prozelityzmem – prawieniem morałów Polsce i Polakom.⁶⁰

Herbačiausko straipsnyje „Literatūriniai reportažai“, kuris pasirodė laikraštyje „Słowo“, lietuvių politikai buvo pristatyti itin teigiamai, iš jų išskyrė Antaną Smetoną – „geriausią Lietuvos prezidentą“, Voldemarą – „tikrą tikriausią intelektualą“ ir Mykolą Römerį – „paskutinį krajovcų mohikaną“, vienintelį lenką, kuriuo pasitiki ne tik valdžia, bet ir lietuvių tauta. Aštrios kritikos sulaukė tik žemės ūkio ministras kunigas Mykolas Krupavičius, kurį Herbačiauskas kaltino fanatizmu ir despotizmu, taip pat žemdirbystės kultūros ir žemės ūkio sugriovimu⁶¹.

57 Tačiau užtektų (...) paskaityti porą lenkų spaudoje pasirodžiusių feljetonų, kuriuose šaipomasi iš Herbačiausko ir jo diplomatinės misijos bei politinės kvalifikacijos, kad pamatytume, jog Herbačiauskas nėra politikas, bet greičiau fantastas šioje srityje. (Vert. V. N.) Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-11-30. LMA. F 138 – 2257. P. 584. „Przegląd Wileński“ perspausdino iš „Kurier Krakowski“ eilėraštuką, pašiepiantį Herbačiausko politinę veiklą:

Sukur – mukur Herbaczejtis

Stulto sed multo gadajtis.

Litwam magnam chce mieć zaraz

Jak kolega Voldemaras!

Sed czekajtis Herbaczejtis

I na próżno non gadajtis,

Bo znajdziecie się tam naraz

Gdzie kolega Voldemaras. Dowcip krakowski // Przegląd Wileński 1931. Nr. 8–9. P. 12.

Sukur – mukur Herbačaitis

Stulto sed multo plepaitis,

Svajoja apie Didžiąją Lietuvą

Kaip ir jo kolega Voldemaras.

Bet palauki, Herbačaiti,

Ir tuščiai burnos neaušink,

Nes nelaukai gali atsidurti ten,

Kur kolega Voldemaras. (Vert. V. N.)

58 Ką Herbačiauskas darė Lenkijoje // Lietuvos Aidas. 1927. Nr. 178. P. 2.

59 Herbačiauskas J. A. *Laiškas redakcijai* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 88. P. 4.

60 Jau ateina žinios, kad Herbačiauskas – priešingai, nei tikėtasi – užuot puolęs Lietuvą ir suteikęs lenkams „informacijos“ apie „Kauno Lietuvą“, su jam būdingu aplombu ir naujatikio įkarščiu ėmėsi sakyti moralus Lenkijai ir lenkams. (Vert. V. N.) Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-07-01. LMA. F 138 – 2257. P. 432.

61 Herbaczewski J. A. *Migawki literackie* // Słowo. 1927. Nr. 188. P. 2–3. Po poros metų rašė Tołłoczka: „Prieš karą buvimas kaime buvo nepaprastai malonus. Dabar – liūdnas, melancholiškas! Visur matyti senosios žemdirbiškos kultūros griuvėsiai – kadais gražių dvarelių griuvėsiai (...) Paprasta liaudis degradoja (girtuoklystė).“ (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. *Laiškas W. Tołłoczka*. 1930. LLTI. F 22 – 982 (laiškai nenumuoti).

Nors ir gyrė politikus, savo straipsniuose rašytojas neslėpė opiausių Lietuvos gyvenimo problemų – polonizacijos baimės ir atsiribojimo nuo Lenkijos. Pasak jo, šis lietuvių nusistatymas išduoda jų dvasios silpnumą – nepasitikėjimą savo tautos jėga. Nors oficialiai tvirtinama, kad Lietuva šitaip gina savo lietuvišką orientaciją, yra žinoma, jog čia slapta kovoja dvi orientacijos: provokiškoji ir prolenkiškoji, iš kurių, deja, pirmoji turi daugiau šalininkų.

Grįždamas į Kauną, Herbačiauskas Vilniuje perdavė atvirą laišką Vilniaus radijui, kuriame apibendrino savo vizito rezultatus: Lenkijoje jis padėjo suformuoti teigiamą nuomonę apie Lietuvą, parodė, kad lietuvis – „tai ne laukinis, bet europietiškas žmogus“, o be to, pats įsitikino, jog Lenkija nėra priešiška Lietuvai. Kalbėdamas apie Vilniaus klausimą pabrėžė, kad patys vilniečiai turi laisva valia pasirinkti Lietuvą arba Lenkiją⁶².

Tačiau reikia pasakyti, kad, nors ir sukėlęs šiek tiek triukšmo spaudoje, Herbačiausko vizitas didesnių rezultatų neatnešė. Nepaisant to, rašytojas buvo įsitikinęs jo sėkmingumu:

Zdaje mu się, że dokonał czegoś epokowego i że ustalił perspektywę świetne rozwiązania wszystkich zagadnień, stojących na przeszkodzie pojednania Litwy z Polską i połączenia Wilna z Kownem w Wielkiej Litwie. Z tego jednak, co opowiada, płon jego „akcji“ jest politycznie mizerny. Potenci polscy, aczkolwiek czynili mu pośrednio grzeczność, nie chcą go zrażać, unikal z nim wszelkiego kontaktu bezpośredniego. (...) Ani z Piłsudskim nie widział.⁶³

Pasak Mykolo Römerio, po išvykos į Lenkiją Herbačiauskas grįžo kupinas tikėjimo Piłsudskiu⁶⁴. Mykolas Krupavičius, tas pats, kurį taip aštriai kritikavo laikraštyje „Słowo“, atsimena, kad grįžęs į Kauną Herbačiauskas pasikvietė jį, švietimo ministrą Leoną Bistrą ir diplomata Edvardą Turauską į svečius ir pareiškė, kad Piłsudskis yra genialus politikas ir geresnis lietuvis už juos: „Piłsudskio planai veda Lietuvą į stiprybę ir garbę, o lietuvių – į sunykimą ir skurdą“⁶⁵. Tačiau veikiai Piłsudskio kultas ir prolenkiškos pažiūros Herbačiauskui atnešė daug nemalonumų.

SKANDALAS UNIVERSITETE 1927 M. GRUODĮ IR HERBAČIAUSKO NUSIVYLIMAS LIETUVIŲ POLITIKA

1927 m. lapkričio pabaigoje Herbačiauskas dėl savo interviu Rygos dienraščiui „Rigische Rundschau“ turėjo didelių nemalonumų Lietuvos universitete, kuriame jis nuo 1923 m. buvo lenkų kalbos ir literatūros lektoriumi. Šį skandalą savo dienoraštyje išsamiai aprašė anuometinis universiteto rektorius ir Herbačiausko bičiulis Mykolas

62 Herbaczewski J. A. *List otwarty do Radia Wileńskiego*. 1927 08. LMA. F 255- 128.

63 Jam atrodė, jog atliko epochos darbą ir atvėrė puikias perspektyvas išspręsti problemas, trukdančias suvienyti Lietuvą ir Lenkiją o Vilnių su Kaunu sujungti į Didžiąją Lietuvą. Tačiau iš to, ką pasakoja, jo „akcijos“ vaisius politiškai yra niekinis. Lenkų valdžios vyrai, nenorėdami jo įžeisti, netiesiogiai rodė jam mandagumą, tačiau vengė bet kokio tiesioginio kontakto. (...) Ir su Piłsudskiu nepasimatė. (Vert. V. N.) Römer M. *Dziennik*. T. 31. 1927-08-31. LMA. F 138–2257. P. 493.

64 Ten pat. 1928-08-08. P. 836.

65 Krupavičius M. *Juozas Albinas Herbačiauskas // Aidai*. 1948. Nr. 2–3. P. 192.

Römeris. Apie šį interviu rektoriui pranešė profesorius Izidorius Tamošaitis, tuo pačiu išreiškdamas bendrą profesorių nuomonę, kad universitetas turi reaguoti į tokius „išdavikiškus ketinimus“⁶⁶. Vyriausybė darė spaudimą universiteto valdžiai, reikalavdama reaguoti į šį straipsnį, nes buvo baiminamasi, kad Herbačiausko interviu taps argumentu Ženevoje lenkų diplomatams. Herbačiausko pasmerkimas turėjo reikšti, kad lietuvių profesūra su juo nesutinka⁶⁷. Tamošaičio teikimu įvyko specialus Senato posėdis, tačiau tąkart sprendimo nepriėmė, nes nebuvo Herbačiausko interviu vertimo⁶⁸. Vis dėlto, perskaitęs vertimą, Römeris įsitikino, kad nėra pagrindo kaltinti Herbačiauską, nes „be polonofiliško nusistatymo ten nėra jokio valstybės išdavimo“⁶⁹. Römerio nuomonę taip pat palaikė profesoriai Vincas Krėvė ir Zigmas Žemaitis. Nepaisydamas griežtai nusiteikusių profesorių Vladimiro Šilkarskio ir Izidoriaus Tamošaičio reikalavimų, Senatas nutarė, kad universitetas nepalaiko tokių lektoriaus Herbačiausko pasisakymų⁷⁰, taip pat įpareigojo jį pateikti raštišką pasiaiškinimą. Tai sužinojęs Herbačiauskas pateikė pareiškimą, kuriame ne tik neatšaukė savo žodžių, bet užsipuolė Voldemarą ir tuos lietuvių veikėjus, kurie apsimeta dideliais patriotais, nors patys „ką tik išmoko kalbėti lietuviškai“⁷¹.

Reikia priminti, kad šis konfliktas vyko Piłsudskio ir Voldemaro susitikimo, įvykusio Ženevoje 1927 m. gruodį, išvakarėse. Beje, priimtą Tautų Lygos nutarimą dėl lenkų ir lietuvių santykių sureguliovimo Herbačiauskas sutiko kritiškai:

Nie trzeba się łudzić, że Liga Narodów coś pomoże. Na rozkaz Ligi Narodów Litwa nawiązuje stosunki z Polską, ale to nawiązanie będzie fikcyjne, bo ustawicznie sabotowane. Polska przekona się, że nic nie uzyskała. Bez politycznego nawiązania stosunków, gospodarcze stosunki to nul. Liga Narodów nie może zmusić Litwy do nawiązania politycznych stosunków. Polska już przegrała.⁷²

Anot Piotro Łossowskio, tai buvo viena iš taikliausių lenkų ir lietuvių santykių rutuliojimosi prognozių⁷³.

1928 m. pradžioje rašytuose Herbačiausko laiškuose pastebimas vis didesnis nusivylimas lietuvių valdžios politika. Rašytojas kritikavo atsiribojimą nuo lenkų kultūros, smerkė augančią polonofobiją ir antilenkiškas lietuvių visuomenės nuotaikas:

Wstydzę się za moich rodaków i kolegów, ale muszę wyznać, że wśród litewskiej inteligencji panuje w stosunku do Polski i Polaków skandaliczne chamstwo! (...) Uroili sobie, że Polacy o niczym nie myślą, jak tylko o pogubieniu Litwinów. (...) Polska do Litwy importować

66 Römer M. *Dziennik*. 1927-11-27. P. 581.

67 Ten pat. 1927-11-30. P. 584.

68 Ten pat. 1927-07-28. P. 582.

69 Ten pat. 1927-12-01. P. 585.

70 Ten pat. 1927-12-03. P. 586.

71 Ten pat. 1927-12-02. P. 586.

72 Nereikia turėti iliuzijų, kad Tautų Lyga kuo nors padės. Tautų Lygos įsakymu Lietuva gal ir užmegs santykius su Lenkija, tačiau šis užmezgimas bus fiktyvus, nes nuolat sabotuojamas. Lenkija įsitikins, kad nieko nelaimėjo. Be politinių santykių užmezgimo ūkiniai santykiai yra nulis. Tautų Lyga negali priversti Lietuvos užmegzti politinių santykių. Lenkija jau pralaimėjo. (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. Laiškas L. Abramowiczui. 1929. LMA, F 79 -30, l. 2.

73 Łossowski P. *Stosunki polsko – litewskie 1926–1939*. P. 144.

može tylko blagę i tandetę. (...) I jakież pokolenie wychowa się w takiej atmosferze? Zaiste tylko ex-preusische! Typ prusaka już dominuje – typ maniaka antypolskiego. Staralem się o to, aby pana prof. (w ogóle polskim uczonym) pozwolono odwiedzić Litwę, poznać naukę litewską, nawiązać stosunki kulturalne, lecz nadaremno. Boją się właśnie najlepszych Polaków, aby swymi osobistościami nie wpłynęli dodatnio na ogół. Woleliby, aby przyjechali najgorsi Polacy i dali dowód, że wszyscy Polacy tacy źli...

Wszak na nienawiści do Polaków mocno może się trzymać rząd litewski. Jak ognia boją się nawiązania stosunków z Polską... Cynicznie wmawiają narodowi chorobę, że z chwilą nawiązywania stosunków z Polską Litwa zacznie się polonizować i wkrótce straci niepodległość. Chłopów jątrzą, że dobre stosunki z Polską – to powrót magnatów polskich do Litwy... Pruska i kacapska zjednoczona nienawiść do Polski znalazła najlepszy grunt w Litwie dzisiejszej. (...) Figury rządowe robią dobre interesy na antypolskiej polityce. Cóżby robiły wszelakiego rodzaju organizacje, gdyby nastąpiła zgoda Litwy z Polską? Skąd czerpałyby zyski?⁷⁴

Charakteringas dokumentas, parodantis Kaune vyravusias nuotaikas, yra 1928 m. gegužės mėnesį rašytas studentų atsišaukimas, kuriame pranešama, kad gegužės 8 dieną Valstybės teatre Herbačiauskas, norėdamas pademonstruoti savo simpatiją lenkams, viešai pabučiavo lenkų delegacijos vadovą Tadeuszą Hołowką. Dėl tokio „brolybės su Lietuvos priešu“ afišavimo ir prisiminę jo vizitą Lenkijoje 1927 m. vasarą studentai pareiškė, kad „tokiam polonomanui ir Judui ne vieta universitete“⁷⁵.

Tačiau tarp daugybės priešišku balsų buvo ir tokių, kurie palaikė tautų suartinimo iniciatyvą. Viena jų, lietuvių kilmės lenkė Stefanija Ottowa, savo laiške karštai dėkojo Herbačiauskui už jo pastangas⁷⁶.

ANTROJI HERBAČIAUSKO MISIJA LENKIJOJE 1928 M. VASARA

1928 m. liepą lenkų PEN klubo kvietimu Herbačiauskas dar kartą trims savaitėms išvyko į Varšuvą⁷⁷. Grįžęs parašė išsamų straipsnį, kuris pasirodė keturiuose laikraščio

74 Gėdijuosi dėl savo tautiečių ir kolegų, tačiau turiu pripažinti, kad lietuvių inteligentija Lenkijos ir lenkų atžvilgiu yra nusistačiusi tiesiog chamiškai! (...) Įsivaizduoja, kad lenkai apie nieką negalvoja, tik apie lietuvių pražudymą. (...) Lenkija gali importuoti į Lietuvą tik melą ir šlamštą. (...) Ir kokia gi karta išaugs tokioje atmosferoje? Išties tik prūsų šaka! Jau dominuoja prūso tipažas – antilenkiško maniako tipažas. Dėjau pastangas, kad Jums, profesorium, (ir lenkų mokslininkams apskritai) būtų leista aplankyti Lietuvą, pažinti lietuvių mokslą, užmegzti kultūrinius ryšius, tačiau veltui. Bijo būtent geriausių lenkų, kad jų asmenybės teigiamai nepaveiktų visuomenės. Norėtu, kad atvažiuotų blogiausiai lenkai ir įrodytu, kad visi lenkai tokie blogi...

Tačiau lietuvių valdžia laikosi tik ant neapykantos lenkams. Kaip ugnies bijosi santykių su Lenkija užmegzimo... Ciniškai įkalbinėja tautai ligą, kad, užmegzusi santykius su Lenkija, Lietuva pradės polonizuotis ir greitai praras nepriklausomybę. Valsiečius kiršina, kad geri santykiai su Lenkija reiškia lenkų magnatų sugrįžimą į Lietuvą... Suvienyta prūsiška ir rusiška neapykanta Lenkijai rado puikiausią dirvą šiandieninėje Lietuvoje. (...) Valdžios asmenys gauna didelę naudą iš antilenkiškos politikos. Ką gi darytu visokio plauko organizacijos, jei susitaikytų Lietuva su Lenkija? Iš kur gautų pelno? (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. Laiškas W. Semkowiczui. 1928-01-25. BJ, 9537 III, k. 15–16.

75 Lietuvos studentų atsišaukimas. 1928-05-10. MMVB, F47-1702.

76 Ottowa S. *Laiškas J. A. Herbačiauskui*. 1928-06-08. PAN Varšuvoje, III-156, 35. P. 2.

77 Herbačiausko archyve yra PEN klubo kvietimas, kuriame į Varšuvą taip pat buvo kviečiami rašytojai V. Krėvė, K. Puida, F. Kirša ir K. Binkis. Šio pakvietimo tikslas buvo „užmegzti kaimyniškus santykius tarp lenkų ir lietuvių raštijų“. PAN Varšuvoje, III-156, 35, l. 5.

„Mūsų Dienos“⁷⁸ numeriuose. Rašytojo teigimu, jo kelionės tikslas buvo „paruošti dirvą lietuvių ir lenkų menininkų suartėjimui“, taip pat informuoti lenkus apie tikrąją lietuvių kultūros ir literatūros padėtį⁷⁹.

Lenkijos situaciją Herbačiauskas pavadino labai sunkia: inteligentija vargsta, visuomenė „suchamėjo“, visur karaliauja antisemitizmo dvasia. Lenkų spaudoje dominuoja gatvės tonas, arogancija ir ignoravimas, o lenkų menas tapo Piłsudskio šalininkų ir priešininkų mūšio lauku. Kadangi Varšuvoje kilo gandų, kad Herbačiauskas Piłsudskio pavedimu vykdo slaptą politinę misiją, daugelis rašytojų, kritiškai nusistačiusių lenkų maršalkos atžvilgiu, nuo jo nusigręžė, tačiau „piłsudskininkų“ kabarete „Qui pro quo“ jį sutikto aplodimentais, reikšusiais paramą jo iniciatyvai. Vyresniosios kartos rašytojai Herbačiauską priėmė šaltai, tik radikalūs kūrėjai ir jauni rašytojai rodė jam palankumą. PEN klubo valdyba viešbučio „Polonia“ restorane jo garbei surengė iškilmingą vakarienę.

Varšuvoje Herbačiauskas įtikinėjo lenkų rašytojus, kad jie pirmieji turi imtis iniciatyvos ir susipažinti su kultūriniu Lietuvos gyvenimu. Jaunesniosios kartos poetai Janas Lechonis ir Juliuszas Tuwimas pažadėjo rudenį atvykti į Kauną.

PEN klubo suorganizuota Herbačiausko paskaita „Lietuvos menas ir literatūra“⁸⁰ vyko „už uždarų durų“, nes, pasak Juozapo Albino, platesnė publika nebuvo įleista, baiminantis jo įtakos lenkų visuomenei. Skaitydamas paskaitą Herbačiauskas pavadino naujai atgimusių tautų gyvenimą nuotykiu, futurizmu ir prometėjiška provokacija, priešingybe sustingusiam senų valstybių gyvenimui. Tas pačias mintis jis pakartojo ir per Varšuvos radiją. Rašytojas pabrėžė, kad poetai yra geriausi diplomatai, nes jie moka išjudinti ir apšviesti visuomenę, tik juos pasitelkus galima išspręsti sunkiausias problemas. Herbačiausko nuomone, šis jo pasisakymas paliko lenkams stiprų įspūdį.

Herbačiausko vizitas sudomino ne tik lenkų menininkus, bet ir Užsienio reikalų ministerijos Rytų departamento direktorių, kuris jo garbei surengė vakarienę. Čia dalyvavo ir „žinomi lenkų politikai“. Vakarienės metu Herbačiauskas pareiškė, kad, norint surasti bendrą taikos formulę, abi pusės turi daryti kompromisų. Tą patį pakartojo ir Tarptautinių problemų svarstymo draugijos surengtoje paskaitoje, kurioje, beje, dalyvavo ir buvęs lenkų premjeras Janas Kucharzewskis. Taip pat rašytojas aštriai sukritikavo lenkų diplomatijos dogmatizmą ir jos veiksmus prieš Lietuvą⁸¹. Pasak jo,

78 „Mūsų Dienos“ – liberalus dvisavaitinis visuomeninis ir kultūrinis laikraštis, ėjęs Kaune 1927–1928 m., jo redaktorius buvo Kazys Binkis.

79 Herbačiauskas J. A. *Aš Varšuvoje* // Mūsų Dienos. 1928. Nr. 9. P. 6.

80 Remiantis šia paskaita kiek vėliau Herbačiauskas parašė du straipsnius: *Litwa artystyczno – literacka* // Droga. 1928. Nr. 5. P. 415–425 (perspausdintas Przegląd Wileński. 1928. Nr. 14. P. 2–5) ir *Rozmyślenia quasi – rekolekcyjne* // Przegląd Wileński. 1929. Nr. 5–6, 7–8.

81 Laiške Tołłczkai, rašytame grįžus iš Varšuvos, jis užsipuolė diplomatus: „[Dyplomaci] nie chcą prościej, uczciwiej człowieczej ugody, umowy, jeno spekulują tylko... Ich zdeprawowanie mózgownice nie mogą już zrozumieć, że dobrą wolą wzajemnych ustępstw cuda można zrobić, a złą (...) wolą tylko się powiększa absurd życia. Warszawa (...) szuka wśród Litwinów tylko zdrajców, szulerów (...) Warszawa tą niegodziwą grą chce pozyskać „miłość“ Litwy!“ (Diplomatam tai nenori paprasto, sążiningo ir žmogiško susitarimo, jie tik spekuliuoja... Jų degradavusios smegeninės jau nebegali suprasti, kad gera valia ir bendromis nuolaidomis galima pasiekti stebuklą, o bloga valia (...) tik padidinamas gyvenimo absurdas. Varšuva tarp lietuvių ieško tik išdavikų, niekšų (...) Varšuva šiuo nedoru žaidimu nori pelnyti Lietuvos „meilę!“) (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. *Laiškas W. Tołłczkai*. 1928. LLTI, F22-982 (laiškai nenumuoti).

lenkai turi grąžinti Vilniaus kraštui teisę į lietuviybę ir leisti susitarti su Lietuva, nes Vilnius negali likti „lenkų provincijos užkampio miestu“⁸².

Tačiau šįsyk Herbačiauskas nebuvo patenkintas savo vizitu. Jį papiktino ir tai, kad lenkai neįvertino jo geros valios. Pasak jo, jis važiavo į Varšuvą kaip Lenkijos draugas, o visi jį priėmė kaip slaptą priešą⁸³. Laiške kunigui Władysławui Tołłoczka jis guodėsi:

Po powrocie z Warszawy jestem smutny... Dla Litwinów i Polaków jestem „dziwakiem”, a nawet „zbzikowanym idealistą“ (...) Takich, jak ja, pośredników nie potrzebują. Pierwszego lepszego żulika lepiej witają, aniżeli przyjaciela (...) Pojechałem do Warszawy nawiązywać stosunki kulturalne, literackie, artystyczne! Rezultat? Bojkot mojej osoby ze strony przedstawicieli polskiej kultury! Na moim odczycie nie było ani jednego wybitniejszego przedstawiciela kultury polskiej! Oddaję się pracy wyłącznie twórczej.⁸⁴

„Atvirame laiške Lenkijos rašytojams, menininkams ir poetams“ Herbačiauskas teigė, kad jo vizito metu lenkų rašytojai ir menininkai vaidino „brolybės komediją“, o iš tiesų širdyje slėpė pyktį ir panieką lietuviams. Jis iš lenkų pusės nepajuto jokio noro pažinti Lietuvą ir užmegzti su ja kultūrinius santykius, tačiau jam buvo duota suprasti, kad „gaila laiko užsiimti menkaverte Kauno Lietuvos kultūra“⁸⁵. 1929 m. sausio 6 d. „Przegląd Wileński“ pasirodžiusiame straipsnyje „Pastabos dėl *Atviro laiško*“ Juozapas Albinas piktinosi, kad už jo norą užmegzti kultūrinį bendradarbiavimą tarp abiejų šalių laikraštis „Gazeta Warszawska“ jį apšaukė „nekenksmingu maniaiku“⁸⁶. Kaltindamas Lenkiją „valstybiniu egoizmu ir didybės manija“, Herbačiauskas tikino, kad blogi lenkų darbai ir cinizmas provokuoja atitinkamą Lietuvių reakciją. 1928 m. Karaliaučiaus derybas pavadinęs „įkyriu zyzimu“, tvirtino, kad abi pusės privalėjo atsisakyti maksimalistinių reikalavimų ir padaryti konkrečių nuolaidų, pvz.: Lenkija galėjo suteikti autonomiją Vilniaus kraštui ir užtikrinti galimybę per kelerius metus susitarti su Lietuva.

Kaune Herbačiausko iniciatyva taip pat nesulaukė palaikymo. 1928 m. pabaigoje rašytojas surengė paskaitą, skirtą kelionei į Lenkiją. Tačiau jam išreiškus mintį, kad jeigu būtų susitikęs su Piłsudskiu ir suteikęs jam tikrą žinių apie Lietuvą, tai dabar lenkų ir lietuvių santykiai atrodytų kitaip, publika pradėjo juoktis, o Herbačiauskas paskaitos nepabaigė, nes studentai jį nušvilpė⁸⁷. Šitaip lietuvių visuomenė parodė savo vienareikšmišką nusistatymą bet kokių santykių su Lenkija užmezgimo atžvilgiu.

Žinant, koku metu Herbačiauskas mėgino užmegzti kultūrinius ryšius tarp dvejų priešiškų valstybių, buvo sunku tikėtis, kad jo pastangos atneš teigiamų rezultatų.

82 Herbačiauskas J. A. *Aš Varšuvoje* // Mūsų Dienos. 1928. Nr. 12. P. 6.

83 Herbaczewski J. A. *Uwagi do „Listu otwartego“* // Przegląd Wileński. 1929. Nr. 1. P. 6.

84 Grįžęs iš Varšuvos, esu liūdnas... Lietuviams ir lenkams esu „keistuolis“, net „kvaištelėjęs idealistas“ (...) jiems nereikia tokių tarpininkų kaip aš. Pirmą pasitaikiusį banditą geriau sutinka nei draugą (...) Važiavau į Varšuvą užmegzti kultūrinių, literatūrinių ir meno santykių! Rezultatas? Lenkų kultūros atstovai mane boikotavo! Mano paskaitoje nebuvo nei vieno garsesnio lenkų kultūros atstovo! Nuo šiol atsiduosiu vien kūrybiniam darbui. (Vert. V. N.) Herbaczewski J. A. Laiškas W. Tołłoczka. 1928.LLTI, F 22 – 982 (laiškai nenumeruoti).

85 Schummer E. *M. Głos z Litwy: na marginesie listu otwartego prof. Herbaczewskiego* // Echo Tygodnia. 1929. Nr. 14. P. 2.

86 Herbaczewski J. A. *Uwagi do „Listu otwartego“* // Przegląd Wileński. 1929. Nr. 1. P. 5.

87 *Don Žuanas, Piłsudskis ir poezija* // Studentas. 1928. Nr. 9. P. 8.

Lietuviai nepalaukė jo iniciatyvos, o lenkai į tokį tarpininkavimą žiūrėjo rezervuotai. Herbačiausko idėja, kad galima veikti kultūros srityje, nekreipiant dėmesio į politinę situaciją, ir tikėjimas, kad gera valia galima išspręsti politines problemas, nepasitvirtino. Nusivylęs rašytojas daugiau tokių bandymų nebesiėmė.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad Herbačiausko politinė veikla rėmėsi studijoje „Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu“ išdėstytoms idėjoms, kurios buvo artimos Lietuvos krajovcų programai. Kaip ir krajovcai, Herbačiauskas jautėsi esąs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis, jis pasisakė už laisvą Lenkijos ir Lietuvos (ir Baltarusijos) federaciją, paremtą lygiomis visų piliečių ir tautybių teisėmis. Nekreipdamas dėmesio į Lietuvoje ir Lenkijoje dominuojančias nacionalistines nuotaikas, skelbė iš romantinės tradicijos atėjusią tautos kaip visų luomų vienybės idėją, troško suvienyti bajoriją ir liaudį, bajoriškąją ir liaudies kultūrą, sutaikyti istoriją ir dabartį.

Mykolo Krupavičiaus nuomone, Herbačiausko tragizmas, kad su ta pačia jėga mylėjo dvi priešiškas šalis – Lietuvą ir Lenkiją⁸⁸. Daugkartinės Herbačiausko pastangos tarpininkauti tarp dviejų konfliktuojančių šalių, siekiant jas sutaikyti tolerancijos ir krikščioniškos meilės dvasia, baigėsi nesėkmingai. Jo idėja, kad galima sėkmingai veikti kultūros srityje, nepaisant politinės situacijos, nepasitvirtino. Dėl to Herbačiauskas tapo svetimas abiem kraštams. Nesugebėjęs prisitaikyti prie naujų politinių tendencijų ir besivystančio nacionalizmo, liko vienu iš paskutiniųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių, panašiai kaip saujelė Lietuvos krajovcų: Ludwikas Abramowiczus, Konstancja Skirmunt, Mykolas Römeris ir keletas kitų.

Vaiva Narušienė

THE POLITICAL VISION OF LITHUANIA OF J. A. HERBACZEWSKI AND HIS EFFORTS TO REALIZE IT: HIS CULTURAL VISITS TO POLAND IN 1927 AND 1928

Summary

This article examines the political ideas of the Lithuanian and Polish writer, Jozef Albin Herbaczewski, presented in his book, *The Rebirth of Lithuania According to the Polish Idea*, published in 1905. Throughout his life, Herbaczewski was faithful to his principles and tried to help resolve the Polish-Lithuanian conflict, reconcile the common people of Lithuania with the nobility and bring the Polish and Lithuanian cultures into harmony.

88 Krupavičius M. *Juozas Albinas Herbačiauskas* // *Aidai*. 1948. Nr. 2–3. P. 191.

His political program was close to that of the Lithuanian *krajojcy*, which proposed a free federation of three independent and equal states: Lithuania, Poland and Byelorussia. This federation was to have been based on equal cultural, political and economic rights for all its citizens and all their respective nationalities.

Herbaczewski not only wrote articles and books on this subject, he also tried to be an intermediary between Poland and Lithuania. His unsuccessful cultural visits to Poland in 1927 and 1928 proved that, because of the predominant tendency toward nationalism, both the Lithuanians and the Poles were not ready to resolve the conflict in ways consonant with tolerance.

LITERATŪRA

- A. C. *Polacy i Litwini. Spór o szlachtę litewską* // Kraj. 1905. Nr. 18. P. 14.
- Bardach J. *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań, 1988.
- Berenis V. J. A. *Herbačiauskas ir lenkų – lietuvių sintezės vizija* // Naujoji Romuva. 1998. Nr.1. P. 14–16.
- Czas. 1904. 07. 05. P. 2.
- Derybų nėra // Lietuva. 1927. Nr. 161. P. 5.
- Derybų nėra // Lietuvis. 1927. Nr. 158. P. 1.
- Don Žuanas. *Piłsudskis ir poezija* // Studentas. 1928. Nr. 9. P. 8.
- Dowcip krakowski // Przegląd Wileński 1931. Nr. 8–9. P. 12.
- Ekspansja duchowa Litwy // Przegląd Wileński. 1927. Nr.13. P. 3.
- Futurus [Konstancja Skirmunt]. *O prawdę i zgodę z powodu Głosu Litwinów do magnatów, obywateli i szlachty na Litwie i Odpowiedzi młodego szlachcica litewskiego*. Lwów, 1904. P. 8.
- Gloger S. *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Tygodnik Ilustrowany. 1907. Nr. 33. P. 672.
- Gloger Z. *W ślepią babkę* // Gazeta Polska. 1905. Nr. 135.
- Herbačiauskas J. A. *Aš Varšuvoje* // Mūsų Dienos. 1928. Nr. 9, 10, 11,12.
- Herbaczewski J. A. *Głos bólu*. Kraków, 1912.
- Herbaczewski J. A. *Laiškai W. Tołłoczka*. LLTI, F22-982 (laiškai nenumeruoti).
- Herbaczewski J. A. *Laiškas L. Abramowiczui*. 1929. LMA, F 79 -30, l. 2.
- Herbačiauskas J. A. *Laiškas redakcijai* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 88. P. 4.
- Herbaczewski J. A. *Laiškas W. Semkowiczui*. 1928-01-25. BJ, 9537 III, k. 15–16.
- Herbaczewski J. A. *List otwarty do Radia Wileńskiego*. 1927 08. LMA, F 255–128.
- Herbaczewski J. A. *Litwa artystyczno – literacka* // Droga. 1928. Nr. 5. P. 415–425.
- Herbaczewski J. A. *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej*. Kraków, 1905. P. 11.
- Herbaczewski J. A. *Rozmyślenia quasi – rekolekcyjne* // Przegląd Wileński. 1929. Nr. 5–6, Nr. 7–8.
- Herbaczewski J. A. *Samokrytyka a inicjatywa* // Głos Litwy. 1919. Nr. 100. P. 2.
- Herbaczewski J. A. *Uwagi do „Listu otwartego“* // Przegląd Wileński. 1929. Nr. 1. P. 5.
- J. A. Herbaczewski *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Kwestia litewska w prasie polskiej. Warszawa, 1905. P.103.
- Jakštas A. *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*. 1902.
- Jakštas A. *Lietuvių klausimas lenkų literatūroje* // Lietuvių Laikraštis. 1905. Nr. 40. P. 577.
- Jurkiewicz J. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i w Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań, 1983. P. 48.
- K. C. *Ką kalba kaunietis svečias* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 72. P. 2–3.
- Ką Herbačiauskas darė Lenkijoje // Lietuvos Aidas. 1927. Nr. 178. P. 2.
- Krupavičius M. *Juozas Albinas Herbačiauskas* // Aidai. Nr. 2–3. P. 187–193.
- Ką Herbačiauskas darė Lenkijoje // Lietuvos Žinios. 1927. Nr. 178. P. 2.
- Koroniarz [Michał Synoradzki]. *Sprawa litewska* // Teka. 1905. Nr.7–8. P. 276–280.
- Ks. Apysenis. *Nasza szlachta wraca* // Ze stosunków litewsko – polskich. Głosy Litwinów. Warszawa, 1907.
- Lenkų daltonizmas // Lietuva. 1927. Nr. 163. P. 1.
- Lietuvos studentų atsišaukimas. 1928-05-10, MMVB, F47-1702.
- Łossowski P. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko- litewskie 1883-1939*. Warszawa, 1985.
- Łossowski P. *Stosunki polsko – litewskie 1921–1939*. Warszawa, 1997.

- M. K. *Vokiečiai apie prof. Herbačiauską* // Vilniaus Aidas. 1927. Nr. 86. P. 3.
- Maksimaitis M. *Mykolo Römerio autobiografija* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.13. Vilnius, 1996. P. 180–227.
- Mendelson S. J. A. *Herbaczewski, Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej* // Książka. 1906. Nr.8. P. 327.
- Miknys R. *Polacy na Litwie a kształtowanie się nowoczesnego narodu litewskiego na przełomie XIX i XX w.* (J. A. Herbaczewski i M. Römer) // Białostoczczyna. 1998. Nr. 2. P.15–21).
- O prawdę i zgodę // Varpas. 1905. Nr.1–2. P. 11.
- Оречкин В. *Литовскія встречи* // Сегодня. 1928-08-30. Nr. 231. P. 3.
- Ottowa S. *Laiškas J. A. Herbačiauskui. 1928-06-08.* PAN Varšuvoje, III-156, 35. P. 2.
- P. Herbačiauskas keliauja po Lenkiją ir stengiasi sutaukinti. „Ryto“ archyvas, MMVB, F82-5. P.1.
- Pagirėlis. *Czy jest możliwa jedność pomiędzy przedstawicielami litewskości i polskości w Litwie?* // Ze stosunków litewsko – polskich. Głosy Litwinów. Warszawa, 1907. P. 193.
- Paszkiwicz G. *List Litwina* // Kwestia litewska w prasie polskiej. Warszawa, 1905. P. 106.
- PEN klubo kvietimas. PAN Varšuvoje, III–156, 35, l. 5.
- Przenigdy! Odpowiedź do Głosu Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie. Kraków, 1903.
- Römer M. *Dziennik*. T. 30-33. LMA, F 138–2256-2259.
- Römer M. *Litwa*. Lwów, 1908. P. 124–125, 151.
- Römer M. *Stosunki etnograficzno – kulturalne na Litwie*. Kraków, 1906. P. 9.
- Rūtos“ atsiliepinimas // Varpas. 1905. Nr. 1–2. P.21.
- Schummer E. M. Głos z Litwy: na marginesie listu otwartego prof. Herbaczewskiego // Echo Tygodnia. 1929. Nr. 14. P. 2.
- Sirutavičius V. *Apie „blogą litwų“ Juozapą Albina Herbačiauską* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 13. Vilnius, 1996. P. 271–290.
- Sirutavičius V. *Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos* (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas) // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.13. Vilnius, 1996. P. 54–79.
- Sirutavičius V. J. A. *Herbačiausko vizija – Lietuvos ir Lenkijos susitaikymo galimybės* // Kultūros barai. 1995. Nr.7. P. 63–65.
- Statut stowarzyszenia litewskiego społeczno-naukowego „Ruta“ w Krakowie. Kraków, 1904. P. 3.
- Žodelis į Lietuvos dvarininkus // Varpas. 1905. Nr. 11–12. P. 121.